

В.Ф.ВЕРСТЮК *

РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 рр. У РІЗНИХ ФОРМАТАХ (гортаючи числа «Українського історичного журналу»)

Зроблено спробу простежити, як упродовж багаторічної історії часопису на його сторінках змінювалося бачення подій революції 1917–1921 рр. У радянський період вона подавалася як «Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні» й висвітлювалася схематично переважно крізь призму діяльності більшовицької партії. Із падінням тоталітарного режиму цю парадигму було відкинуто, натомість відтворено детальну картину національної революції.

Ключові слова: «Український історичний журнал», революція, історіографія, «перебудова», незалежність.

60-річний ювілей «Українського історичного журналу» – добра нагода простежити шлях, який пройшла вітчизняна історична наука з другої половини ХХ ст. у висвітленні і трактуванні подій революції 1917–1921 рр. Довге перебування в удушливих обіймах тоталітаризму, служіння комуністичній ідеї, несподіване звільнення від неї, припинення боротьби з «буржуазними фальсифікаторами», відмова від «класового підходу», від сакралізації революції, пошуки нових підвалин і у житті, і в науці, вибудовування національного нарративу, влиття в річище єдиної світової історичної науки. Це, якщо стисло, в одному реченні спробувати намалювати нехитрий ескіз. Насправді ця дистанція – життя і праця кількох поколінь науковців із різним світобаченням, розумінням сенсу науки загалом й історичної зокрема. Кожне з цих поколінь описало свою версію революції. Спробуємо показати їх відмінності.

Рубрику «Статті» в першому числі «Українського історичного журналу» відкривала розвідка завідувача відділу радянського будівництва академічного Інституту історії М.І.Супруненка «Участь трудящих України в підготовці соціалістичної революції». Микола Іванович працював тут із передвоєнних часів по закінченню Інституту червоної професури. Виріс як науковець, набув авторитет глибокого знавця революційних процесів. Пізніше він був моїм керівником в аспірантурі, а у приватних розмовах говорив, що, будучи секретарем партійної організації інституту, робочий день починав із відвідин ЦК КП(б)У, ішов по коридорах і запам'ятовував зниклі за добу таблички на дверях кабінетів. Це допомагало не лише в роботі, але й у виживанні. Дорогу у ЦК знав не лише Микола Іванович – її топтали в пізніші часи всі провідні співробітники інституту, та й ЦК не залишав його поза увагою (згадаємо сумнозвісну постанову 1947 р.). Дотримання партійних настанов було альфою й омегою радянських істориків.

* Верстюк Владислав Федорович – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії Української революції 1917–1921 рр. Інституту історії України НАНУ
E-mail: vverst@ukr.net

Звичайно через десятиліття, в умовах хрущовської «відлиги», науковий клімат змінився, але не настільки потеплів, щоб ставити під сумнів вірність комуністичній ідеології, «керівну та спрямовуючу» роль партії, «класовий підхід», «єдність дій пролетарів російських та українських», як і «єдність» усього революційного процесу. Революція була одною, великою, соціалістичною й вивчалася за наративами Москви та Петрограда. Усе це було продемонстровано у згаданій статті. Хоча культ Й.В.Сталіна було засуджено ХХ з'їздом КПРС, схема відтворення подій революції залишалася сталінською, за «Коротким курсом», навіть сам «вождь» із неї не випав. Ключові тези статті виглядали так. Після Лютневої революції перед трудящими відразу постало питання про повалення буржуазно-поміщицького Тимчасового уряду. Робітничий клас України рішуче протестував проти імперіалістичної політики уряду, на цей шлях його наставляла більшовицька партія, котра керувалася квітневими тезами В.І.Леніна. На VII (квітневій) конференції більшовицької партії Й.В.Сталін відстоював ленінську резолюцію з національного питання.

Фактично вся стаття була апологією більшовицької діяльності, а участь «трудящих» звелася до кількох ілюстрацій-фактів, узятих із місцевої преси, окремих спогадів, збірників документів. У «запеклій боротьбі» з «угодовцями» більшовики України досягли значного посилення свого впливу у фабзавкомках та профспілках, а головним чином вони працювали над створенням червоногвардійських загонів. Не забували вони й про селянство, якому наполегливо пропонували «приступити до організованого відбирання землі у поміщиків»¹. Така робота забезпечувала зміцнення «союзу робітничого класу і селянства» та «незаперечно свідчила про невпинну більшовизацію мас»².

Звичайно, автор не міг обійти повною мовчанкою національні аспекти революції. Знову ж тут не обійшлося без «пролетарської партії», під проводом котрої робітники й селяни України боролися за своє «соціальне і національне визволення [...] трудящі маси України в той же час вороже ставилися до спроб буржуазних націоналістів протиставити український народ російському, відірвати Україну від Росії»³. Хоча окремі керівники (Г.Л.П'ятаков, Є.Б.Бош) більшовицьких організацій стояли на «антиленінських позиціях» у національному питанні, партія успішно «викривала маневри українських буржуазних націоналістів», роз'яснювали «трудящим», що «тільки при єдиних діях пролетарів усіх національностей, у братському союзі з російським народом можна буде добитися соціального і національного визволення»⁴. Фактично на цьому твердженні сторінку з національним сюжетом революції було перегорнуто. Завершувалась стаття картиною боротьби «трудящих» з виступом генерала Л.Г.Корнілова, поразка якого відкривала більшовикам шлях до захоплення влади спочатку в радах, а потім й у всій країні. «Наступні місяці запеклої боротьби показали, – завершує статтю автор, – що більшовики успішно

¹ Супруненко М.І. Участь трудящих України в підготовці соціалістичної революції // Український історичний журнал. – 1957. – №1. – С.14.

² Там само. – С.16.

³ Там само. – С.18.

⁴ Там само. – С.20.

розв'язали це завдання»⁵. Я досить детально зупинився на цій студії тому, що вона фактично першою у журналі відтворювала схему, яка впродовж трьох наступних десятиліть, до кінця 1980-х рр., активно використовувалася історіографією УРСР. З іншого боку, не поспішаючи з однозначними оцінками вартості тогочасної історіографії про революцію, слід узяти до уваги той факт, що з середини 1930-х рр. вивчення історії революції перебувало у стані стагнації, викликаної як ідеологічними мотивами, так і сталінськими репресіями. Хрущовська «відлига», яка тільки розпочиналася, давала шанси до змін на краще.

Із 16 матеріалів, що склали зміст першого числа «Українського історичного журналу», 12 так чи інакше були прив'язані до історії революції. Це було не випадково, адже часопис почав виходити напередодні 40-річчя революції, яка у СРСР мала назву «Великої Жовтневої соціалістичної» і трактувалась як «поворотний момент» в історії людства. У пропаганді цієї події історикам відводилася помітна роль. У вступному слові «Від редакційної колегії» керівники журналу рапортували, що готові до її виконання: «Досягнення марксистсько-ленінської історіографії на Україні – це успіхи всього українського народу, який після перемоги Жовтневої революції добився величезних успіхів у будівництві суверенної Радянської держави, економічному та культурному розвитку. Історична наука в Радянській країні служить інтересам трудящих, бореться за зміцнення соціалістичного ладу, за перемогу комунізму в нашій країні»⁶. Не варто й говорити, що статті першого, як й інших чисел за багато років уперед, були ідейно суголосними статті М.І.Супруненка. Інакше не могло бути, вони сюжетно та тематично то нагадували, то доповнювали одна одну. Тексти були умовно авторськими, вони по декілька разів обговорювалися, правилися, узгоджувалися, рецензувалися, затверджувалися вченими радами, приймалися до видання, а там знову все повторювалося. Микола Іванович був учасником революції, у Червоній армії зазнав важкого поранення, але я ніколи не чув від нього жодних особистих спогадів про революцію. У його текстах, як і текстах його ровесників, не було нічого особистого, як і крайнього, що не узгоджувалося б із «лінією партії».

Друга стаття в першому числі «УІЖ» – «Робітники Донбасу в період мирного розвитку революції» – належала Н.П.Первакові. Здавалося, що читач, зацікавлений цією темою, знайде в публікації принаймні колективний портрет робітників регіону, ознайомиться з особливостями пролетаріату, його проблемами і способами їх вирішення. Утім стаття обходить мовчанкою характеристики робітництва. Її автора цікавить суто тема більшовицької партії на Донбасі. Не встигла в Петрограді перемогти Лютнева революція, а на Донбасі, як гриби після теплового дощу, почали з'являтися більшовицькі партійні комітети. Упродовж березня – квітня вони виростили в 15 разів. «Більшовики Донбасу, ознайомившись з рішеннями Квітневої конференції, ще ширше розгорнули роботу по завоюванню і вихованню мас, – писав автор. – Вони викривали

⁵ Там само. – С.27.

⁶ Там само. – С.4.

угодовство меншовиків і есерів з буржуазією, виходили з об'єднаних соціал-демократичних організацій і створювали більшовицькі організації⁷. Далі йшлося про регіональну більшовицьку пресу, яка успішно агітувала проти Тимчасового уряду. Наступний сюжет: створення рад робітничих депутатів, і знову ж таки під керівництвом більшовиків. І ось пасаж – автор мусить визнати, що в радах «переважну більшість місць захопили меншовики та есери»⁸. Він пояснював це тим, що робітники, котрі вперше брали участь у політичному житті, «проявляли довірливо-несвідоме ставлення до капіталістів, а при виборах до Рад голосували за меншовиків і есерів». Чи так голосували робітники з підказки більшовиків, чи всупереч їхній волі, автор не уточнює, але стверджує, що то було тимчасове явище, адже більшовики заходилися навколо більшовизації рад. Також вони не забували про профспілки й фабзавкоми. Лише на двох сторінках ідеться про непрості стосунки між працедавцями та працівниками. Перших зображено винятково як саботажників та дезорганізаторів виробництва, а других – як його рятівників, організаторів робітничого контролю, постачальників підприємств устаткуванням, паливом та сировиною. Більшості тверджень читач мав вірити на слово, адже доказова база статті неймовірно слабка. Вона й не могла бути іншою. Насправді революційні події на Донбасі розвивалися зовсім по-іншому. Робітники досить мляво зустріли перші повідомлення про революцію. Нову владу на місцях формували комісари Тимчасового уряду, вони були призначені в повітах, а для загально-го керівництва регіоном 18 березня 1917 р. уряд утворив Тимчасовий комітет Донецького басейну. Поряд із ними було створено в Луганську Тимчасовий громадський комітет, у Лисичанську – Тимчасовий комітет з охорони спокою населення, у Маріуполі – Громадський комітет. Члени перших громадських комітетів рекрутувались з ліберальної чи демократичної інтелігенції, вони були ініціаторами їх створення і становили в них більшість. Робітники лише долучались до них. Цікавим був склад перших органів влади у Гришинському районі. Незважаючи на наявність тут кількох великих вугільних шахт і десятка дрібних, 90% населення становило селянство. Тому до громадських комітетів потрапили в основному заможні селяни, земельні власники, священики, службовці, інтелігенція⁹. На чолі Горлівського комітету громадської безпеки стояв інженер Яциніч (кадет)¹⁰.

На шахтах ознакою революції стало створення тимчасових комітетів, на основі яких досить швидко почали виникати ради робітничих депутатів. Більшовицька література стверджувала, що цей процес був стихійним, адже тільки так можна було пояснити мізерний вплив більшовиків на ради весною – літом 1917 р. Сучасні дослідники говорять про те, що досить часто ініціаторами створення рад робітничих депутатів виступали громадські комітети. Такі ради утворювались як за виробничим (на окремих заводах і шахтах), так і

⁷ *Первак Н.П.* Робітники Донбасу у період мирного розвитку революції (березень – червень 1917 р.) // Український історичний журнал. – С.29.

⁸ Там само.

⁹ *Борьба за Октябрь на Артёмовщине: Сборник воспоминаний и статей.* – Х., 1929. – С.236.

¹⁰ Там же. – С.72.

територіальним принципом. Ради робітничих депутатів мали б наче представляти інтереси робітничих колективів, утім насправді вони часто виконували функції нагляду за робітниками, їх склад теж був далеко не пролетарським¹¹. Так, Бахмутську раду на 80% становили представники міської демократії, тобто ремісники, чиновники, службовці та інша інтелігенція¹². Безумовно й те, що ради зовсім не претендували на владу. Цікавою з цього погляду є перша конференція рад робітничих депутатів у Бахмуті, що відбулася 15–17 березня 1917 р. й об'єднала делегатів від 48 місцевих рад. У порядок денний конференції було внесено 8 питань, найбільш цікавими були про біжучий момент і ставлення до громадських комітетів. Конференція підтримала головні напрями діяльності Тимчасового уряду, голосувала за продовження війни з метою оборони «найвільнішої» країни світу¹³.

Історико-партійна тематика була постійною й характерною рисою журналу, вона виходила далеко за хронологічні рамки революції, але остання займала в ній центральне місце. Часопис, засновниками якого вважалися академічний Інститут історії та Інститут історії партії при ЦК КПУ, давав не лише розлогі статті з історії партії, підбірки документів, але й стежив за літературою, що виходила в республіканських видавництвах. У рубриці «Критика і бібліографія» можна було знайти рецензії на книжкові новинки. Іноді відгуки були доволі гострими. У 1959 р. у Харкові побачила світ книга Є.І.Мошняги «Більшовики Харкова в Жовтневій революції (лютий 1917 р. – лютий 1918 р.)», в якій за наведеною вище схемою розповідалося про діяльність харківських більшовиків у 1917 р., їх боротьбу з Тимчасовим урядом, меншовиками та есерами, а також «українськими буржуазними націоналістами з оточення Центральної Ради». Однак книжка виявилася не бездоганною. Ю.М.Гамрецькому, тоді ще молодому фахівцеві, було доручено написати на неї критичну рецензію. Що він і зробив. Критик, визнавши тему актуальною, указав на вади, «які зводять нарівень її позитивні риси»¹⁴. Про що ж ішлося? Насамперед авторка обійшла питання про значення більшовицької фракції у Харківській раді, недостатньо показала роботу більшовиків у профспілках, фабзавкомках, а також і в міській думі. Не звернула увагу на «неухильне зростання» авторитету більшовиків напередодні «Жовтня». Серйозне заперечення рецензента викликало авторське твердження, що в Україні після Лютневої революції «на чолі національного руху за визволення з-під колоніального гніту стала національна буржуазна інтелігенція»¹⁵. Ю.М.Гамрецький зазначав, що інтелігенція не відігравала самостійної політичної ролі – у цьому разі вона лише «прислужник буржуазії».

¹¹ Ф.Зайцев згадував, що склад Юзівської ради був меншовицьким, її очолював меншовик Косенко, а у виконкомі була велика кількість адміністрації і взагалі мало «революційної публіки» (див.: Зайцев Ф. Как мы творили Октябрь (1917–18 гг. в Юзовке) // Летопись революции. – 1925. – №4. – С.134).

¹² Куранов Г. Советы Артёмовщины от февраля к октябрю // Борьба за Октябрь на Артёмовщине. – С.77.

¹³ Там же. – С.75.

¹⁴ Гамрецький Ю.М. Більше вимогливості і сумлінності // Український історичний журнал. – 1960. – №4. – С.126–128.

¹⁵ Мошняга Є.І. Більшовики Харкова в Жовтневій революції (лютий 1917 р. – лютий 1918 р.). – Х., 1959. – С.69.

А от остання є головним противником пролетаріату в боротьбі за керівництво національно-визвольним рухом. На думку рецензента, «тільки пролетаріат, керований Комуністичною партією, був єдиною силою, здатною очолити національно-визвольний рух»¹⁶. Примітно, що це положення було одним із наріжних каменів марксизму-ленінізму й незмінно використовувалося радянськими істориками. До 50-річчя революції «УІЖ» опублікував розлогу статтю М.І.Супруненка «Жовтнева революція і боротьба за владу Рад на Україні», в якій ішлося про протистояння у жовтні 1917 р. більшовиків із Центральною Радою. Автор стверджував, що причиною розриву більшовиків з УЦР стала «буржуазна» політика останньої. У проголошеній УНР «нічого народного не було, бо створювалася вона не в інтересах українського народу». А «народною» її назвали для того, щоб «зручніше було обдурювати трудящих і захищати інтереси буржуазії, куркулів, поміщиків»¹⁷.

Через 9 років І.Ф.Курас опублікував у журналі статтю «Боротьба більшовиків України за зміцнення союзу сил соціалістичної революції і національно-визвольного руху (березень – жовтень 1917 р)». На той час вона виглядала майже революційною, адже автор визнавав як позитив наявність в Україні не «буржуазно-націоналістичної контрреволюції», а національно-визвольного руху. Однак усе звелось до звичного. Національно-визвольний рух об'єднував пролетаріат, селянство й інтелігенцію, «що стояла близько до трудящих». Натомість «українська міська і сільська буржуазія в особі своїх політичних партій, що об'єднувалися в Центральній Раді, виступала як сила ворожа соціалістичній революції і національним прагненням трудящих»¹⁸. Начебто робітники, селяни і «трудова інтелігенція» були силою соціалістичної революції, отже було незрозуміло, хто з ким мав зміцнювати союз, виходило, що сам із собою. Але й тут приберігався козир: виховна й керівна роль «пролетарської партії».

Необхідність подавати події революції винятково крізь призму діяльності більшовицької партії не сприяла об'єктивному вивченню теми. Із поля зору дослідників вилучалися величезні пласти матеріалу, встановлювалися негласні табу на велику кількість тем або їх змушували відтворювати специфічно, спотворено, висловлюючи сумнівні й суперечливі твердження, деформуючи отримані результати. Н.І.Миронець, готуючи кандидатську дисертацію, зібрала цікавий фактичний матеріал про розгром селянами поміщицьких маєтків у вересні – жовтні 1917 р. У журналі цей матеріал було представлено як «селянські повстання»¹⁹. Звісно, і тут не обійшлося без більшовиків, чия робота, як зазначала авторка, мала позитивні наслідки. Восени 1917 р. Поділлям прокотилися декілька хвиль погромів поміщицьких маєтків, цукрових, спиртових заводів. Н.І.Миронець уважала їх «повстаннями» й намагалася пояснити

¹⁶ Гамрецький Ю.М. Більше вимогливості і сумлінності. – С.127.

¹⁷ Супруненко М.І. Жовтнева революція і боротьба за владу Рад на Україні // Український історичний журнал. – 1967. – №10. – С.22.

¹⁸ Курас І.Ф. Боротьба більшовиків України за зміцнення союзу сил соціалістичної революції і національно-визвольного руху (березень – жовтень 1917 р.) // Там само. – 1976. – №12. – С.27.

¹⁹ Миронець Н.І. Селянські повстання на Поділлі у вересні – жовтні 1917 р. // Там само. – 1965. – №2. – С.72–78.

«загостренням класової боротьби», що нібито дозволило з'єднати пролетарську революцію з аграрною. Насправді механізми цього явища були значно складнішими, вони свідчили про повне падіння авторитету влади, недієздатність державних інститутів, розвал армії, перетворення її на деструктивну силу, яка насамперед ініціювала згадані погроми, утягуючи в них місцеве селянство. У жодному документі, які наводила авторка, ми не зустрічаємо слово «повстання».

Не можна оминати особливу увагу «Українського історичного журналу» до особи В.І.Леніна та його праць, посилення на які були невід'ємною й показовою частиною «науковості» праць радянських істориків, для яких марксистсько-ленінська теорія стала найважливішою методологічною основою. У часопису створювалися періодичні рубрики до відзначення 90-ї, 100-ї та 110-ї роковин від дня народження «вождя світового пролетаріату». Сьогодні ця тема сприймається з легкою іронією, а тоді вона визначала рівень історіографії. Більшість статей «ленінської тематики» можна поділити на дві умовних групи: «Ленін про...» та «Ленін і...». Для прикладу, до першої групи потрапляли статті: В.І.Ленін про сільськогосподарське машинобудування, партію, науково-технічний прогрес, формування радянської інтелігенції, збройні сили, ідейне виховання селянства й робітничої молоді та навіть про становище негрів у США.

Незважаючи на ідеологічну заангажованість, час від часу на сторінках «Українського історичного журналу» з'являлися матеріали, які й донині не втратили своєї науковості. Цікавою та об'єктивною, на мій погляд, і сьогодні виглядає стаття С.М.Королівського про представництво України на II Всеросійському з'їзді рад²⁰. Важливі джерелознавчі уточнення у цю тему зробила розвідка Ю.М.Гамрецького, опублікована дещо пізніше²¹. Великий фактичний архівний матеріал про стан та керівництво промисловістю України в листопаді 1917 – березні 1918 рр. було зібрано А.П.Гриценко, хоча з багатьма її висновками й тезами згодитися важко²². Ж.П.Тимченко вмістила у журналі скрупульозно зібрані в періодиці та архівах відомості про 163 селянських з'їзди 1917 р.²³ Певний нестандартний резонанс мала стаття Ю.М.Гамрецького про стосунки більшовиків і Центральної Ради в листопаді 1917 р., в якій дослідник оприлюднив до того старанно замовчуваний факт визнання більшовиками Центральної Ради вищою владою в Україні²⁴.

Цікавий аналіз стану української радянської історіографії про революцію зробили М.І.Супруненко та М.А.Рубач. Провідні історики говорили про ілюстративність, схематизм, поверховість у відтворенні неймовірно складних

²⁰ Королівський С.М. До питання про представництво України на II Всеросійському з'їзді рад // Там само. – 1960. – №4. – С.27–36.

²¹ Гамрецький Ю.М. Представництво України на II Всеросійському з'їзді Рад // Там само. – 1967. – №10.

²² Гриценко А.П. Робітничий клас України у здійсненні перших кроків управління промисловістю (листопад 1917 р. – березень 1918 р.) // Там само. – 1965. – №10. – С.90–97.

²³ Тимченко Ж.П. Селянські з'їзди на Україні в 1917 р. // Там само. – 1969. – №11. – С.113–120.

²⁴ Гамрецький Ю.М. До питання про тактику більшовиків щодо Центральної Ради у листопаді 1917 р. // Там само. – 1965. – №3. – С.65–77.

проблем, одночасно вони назвали велику кількість проблем, на які треба було спрямувати дослідницьку енергію, а саме звернути увагу на опонентів більшовизму, суперечності, що виникали в ході розвитку революції. На їхню думку, історію робітничого класу, «авангарду революції», було слабко представлено в історіографії, як і історію селянства. Особливий акцент робився на необхідності висвітлення національно-визвольного руху – зрозуміло, що в марксистсько-ленінській редакції²⁵.

Немає сумніву, що подібну статтю, яка виходила в рубриці «Назустріч 50-річчю Великого Жовтня», було узгоджено не лише з керівництвом Інституту історії, але й відділом науки ЦК КПУ. Очевидно, вони ініціювали появу на сторінках «Українського історичного журналу» в ювілейний рік двох статей, присвячених «краху політики буржуазно-націоналістичної контрреволюції»²⁶. Напевно, у появі цих матеріалів була й певна дослідницька логіка, яка вимагала розширення тематики, джерел, інтерпретації. Треба було також предметно відповідати на праці «буржуазних та буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів». Але робилося це надзвичайно обережно й дозовано, особливо коли йшлося про національні особливості революції. Слід сказати, що ще однією характерною рисою теми була наявність штатних кадебістських «борців із націоналізмом», які писали під псевдонімами. Вони мали доступ до спецховищ та архівів, але від того їхня «продукція» не ставала об'єктивнішою. Як зразок такої літератури варто згадати статтю В.П.Чередниченка «Універсал зради». Її ідея була примітивно простою й полягала в тому, щоб ще раз засвідчити факт «зради і запродавства українською буржуазією інтересів українського народу»²⁷. Автор звинуватив Центральну Раду у співробітництві з «буржуазним» Тимчасовим урядом, установах тісних контактів із білогвардійським командуванням, перешкоджанні боротьби червоної гвардії з «контрреволюційним загоном генерала Каледіна», «зговорі з німецьким імперіалізмом», «охороні експлуататорського ладу», збереженні привілеїв «імущих класів» і т. ін. Важко назвати цю статтю науковою розвідкою. Очевидно, і мета її була не дослідницькою, радше це маркер, зразок, який через журнал пропонувала влада історичному загалу при формуванні його підходів до національних аспектів революції.

Період «застою», який розпочався після невдачі косигінських реформ, негативно вплинув на загальний стан історичної науки. На початку 1970-х рр. в УРСР відбулася зміна партійного керівництва. П.Ю.Шелеста звинуватили в потуранні «буржуазному націоналізму» й перевели на роботу до Москви. Місце першого секретаря ЦК КПУ дісталось В.В.Щербицькому, а секретарем ЦК з ідеології став В.Ю.Маланчук, під керівництвом якого розгорнулася нова хвиля боротьби з «українським буржуазним націоналізмом». В Інституті історії АН УРСР тоді змінилася дирекція, а разом із тим – і методи роботи, підходи

²⁵ Супруненко М.І., Рубач М.А. Про стан і завдання наукової розробки проблем Великої Жовтневої соціалістичної революції // Український історичний журнал. – №10. – С.35–45.

²⁶ Куліченко М.І. Крах політики буржуазно-націоналістичної контрреволюції (кінець 1917 р. – початок 1918 р.) // Там само. – 1967. – №5. – С.3–18; Ткачук А.Г. Крах спроб Центральної Ради використати українізовані військові формування у 1917 р. // Там само. – №8. – С.75–84.

²⁷ Чередниченко В.П. Універсал зради // Там само. – 1972. – №2. – С.56.

до вибору тематики й т. ін. У 1970 – на початку 1980-х рр. «Український історичний журнал» став неймовірно сухим, втратив науковість і пізнавальність. Лише в окремих замітках та повідомленнях можна було знайти новий фактичний матеріал. Статті головних рубрик подавалися як теоретико-методологічні, прив'язувалися до рішень чергових з'їздів КПРС або якихось ідеологічних дат. У цьому сенсі привертає увагу стаття А.Г.Шевелева (тодішнього директора Інституту історії АН УРСР) «Великий Жовтень і перемога влади рад на Україні», опублікована в рубриці «60-річчя встановлення Радянської влади на Україні». Матеріал сповнено комуністичними штампами та риторикою, яка не мала жодної наукової новизни. У ній лише п'ять посилань: одне – на постанову ЦК КПРС, три – на промови В.В.Щербицького й одне – на Л.І.Брежнєва. Минуло 20 років від опублікування журналом статті М.І.Супрунєнка, а в розумінні революції практично нічого не змінилося, лише розв'язанішою та цинічнішою стала риторика її відтворення. У статті А.Г.Шевелева революція виглядає не як реальна подія, а як сакральний предмет, навколо якого відбувається комуністичне священнодійство з проголошення намертво завчених молитов. Наведемо декілька цитат: «У жовтні 1917 р. героїчний робітничий клас Росії в союзі з найбільш бідним селянством під керівництвом партії більшовиків на чолі з великим Леніним прорвав фронт світового імперіалізму», – так починається текст. «Великий Жовтень – це закономірний результат суспільного розвитку»; «В.І.Ленін озброїв створену ним Комуністичну партію теорією соціалістичної революції, обґрунтував можливість перемоги соціалізму в одній, окремо взятій країні, створив струнку вчення про диктатуру пролетаріату»; «Більшовики провели велику роботу в справі виховання багатонаціональних трудящих мас Росії у дусі пролетарського інтернаціоналізму, викриваючи будь-які спроби буржуазії отруїти їхню свідомість націоналістичним і шовіністичним чадом»; «Справа Великого Жовтня – непереможна. З її торжеством у світовому масштабі нерозривно пов'язаний завтрашній день людства», – так звучав висновок і завершення статті²⁸. Близькою за тональністю та способом викладу матеріалу була праця Л.П.Нагорної «Всесвітньо-історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції». Весь сенс статті зводився до того, що вона наочно продемонструвала «нездоланну життєву силу марксизму-ленінізму», а також «блискуче підтвердила» всі основні елементи «ленінської теорії соціалістичної революції»²⁹.

Чим більше таких текстів, малих і великих, з'являлося, тим гіршими ставали справи у «соціалістичному таборі». У середині 1980-х рр. СРСР став перед необхідністю глибоких структурних змін. Навесні 1985 р. у країні розпочалася «перебудова», метою якої було виведення із «застою». Зміни мали охопити всі сфери життя, у тому числі й історичну науку, котру радянські ідеологи розглядали і як ресурс до поліпшення образу влади, і як канал для спрямування негативної енергії, що накопичилася у суспільстві. Історія мала визначити ті

²⁸ Шевелев А.Г. Великий Жовтень і перемога влади Рад на Україні // Там само. – 1978. – №2. – С.33–40.

²⁹ Нагорна Л.П. Всесвітньо-історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції // Там само. – 1976. – №11. – С.12–23.

явища та проблеми, котрі нібито гальмували «поступ соціалізму», допомогти повернути йому (соціалізові) «людське обличчя», начебто спотворене сталінізмом. Фактично пропонувалося друге, але розширене, видання хрущовської «відлиги». Провідну роль у цій справі взяв на себе московський щотижневик «Огоньок». Насамперед редакційну політику було спрямовано на репресії 1930-х рр. Спочатку на історичне полотно почали повертатися репресовані сталінським режимом «старі більшовики-ленінці». Але те, що дозволено Юпітерові, не дозволено бикові. На сторінки «УІЖ» перші роки «перебудови» принесли надто мало новацій.

У 1987 р. у СРСР широко відзначалося 70-річчя революції. На спільному вчорашньому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР М.С.Горбачов говорив про соціалізм як реальну альтернативу капіталізму. Чим могли відповісти історики на такі послання влади?

Директор Інституту історії АН УРСР акад. Ю.Ю.Кондуфор 1988 р. опублікував статтю «Завдання дальшого розвитку історичних досліджень в Українській РСР у світлі рішень XXVII з'їзду КПРС», в якій констатував ряд негативних проблем в історичній науці та накреслив шляхи їх подолання. Один із них, очевидно «магістральний», полягав у підготовці багатотомної «Історії класів і соціальних верств Української РСР». Робітничому класу відводилося три томи, селянству – два і стільки ж – інтелігенції. Автор інформував, що робота над семитомником мала сприяти «засвоєнню вчення основоположників марксизму-ленінізму про безкласове соціалістичне суспільство»³⁰. Тобто старий спосіб думання, а відповідно – і написання, зберігався. У цій же статті автор говорив, що 1987 р. вийшли у світ праці, створені співробітниками інституту в умовах «перебудови». «Слід сказати, що в окремих з них, і насамперед у дослідженнях, присвячених історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни на Україні, відчувається свіжий подих часу, що поступово охоплює історичну науку»³¹. Що ж це були за праці?

В УРСР до ювілею вийшли декілька помітних історичних студій: «Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник», «Великий Жовтень і Україна», «Триумфальное шествие Советской власти на Украине» (Ю.М.Гамрецький, Ж.П.Тимченко, О.І.Щусь). Автори цих праць рухалися давно протореним шляхом, означеним у т.6 «Истории Украинской ССР». У схвальній рецензії на «Триумфальное шествие...» відомий тоді історик партії Б.Корольов відзначав, що актуальність дослідження «посилюється ще й тим, що буремні події тих місяців на Україні найбільш старанно пере-кручуються в численних працях зарубіжних буржуазних істориків»³². Рецензія вийшла в «Українському історичному журналі» 1989 р. Гортаючи річний комплект часопису за 1989 р. відчуваєш, як складно було фаховим історикам щось змінювати у своєму письмі, не змінюючи парадигму дослідження, залишаючись вірними «марксистсько-ленінській теорії». Швидше за все, це було

³⁰ Кондуфор Ю. Завдання дальшого розвитку історичних досліджень в Українській РСР у світлі рішень XXVII з'їзду КПРС // Український історичний журнал. – 1988. – №4. – С.9.

³¹ Там само. – С.7.

³² Там само. – 1989. – №8. – С.153.

схоже на імітацію «свіжого подиху», на інкрустацію старих схем і текстів фактами національного дискурсу, аніж на якісні зміни. Тут пошлюся на статтю А.П.Гриценко «Корінні проблеми історії Великого Жовтня і боротьби проти інтервентів та внутрішньої контрреволюції на Україні в роки громадянської війни (1917–1920 рр.)». Це – класичний зразок радянської схеми висвітлення революції. Однак тут згадувалося про створення Української Центральної Ради і робилося неспівмірне застереження «проти намагань деяких авторів характеризувати її (тобто УЦР – В.В.) з самого виникнення як орган влади української буржуазно-націоналістичної контрреволюції. Інша справа – подальший шлях Центральної Ради, який привів її у листопаді–грудні 1917 р. до збройної боротьби проти влади рад»³³. Наприкінці того ж 1989 р. журнал опублікував статтю Ю.Ю.Кондуфора «Великий Жовтень і доля інтелігенції». Національні сюжети теми автор подав дуже стисло й доволі однозначно: «В період найрізкішого зіткнення протиборствуючих сил, коли народ встановлював свою радянську владу, Центральна Рада, Директорія, партії та їхні лідери, що входили в ці державні органи, здійснювали контрреволюційну політику, фактично ведучи війну проти власного народу»³⁴.

Наступного року «Український історичний журнал» опублікував статтю Ю.М.Гамрецького «До вивчення національно-визвольного руху на Україні в 1917 р.». Виходячи з назви, можна було сподіватися, що тут буде спроба принаймні побіжно, штрих-пунктирно відтворити розвиток національно-визвольного руху. Та цього не сталося. Фактично автор продовжив давню схоластичну суперечку, яку вів відділ історії Жовтневої революції Інституту історії зі співробітниками Інституту історії партії докола факту вступу київських більшовиків до Центральної Ради. Якщо провідний історик партії П.Л.Варгатюк засуджував цей, на його думку, помилковий крок, то Ю.М.Гамрецький уважав його виправданим, спрямованим на «рішуче викриття великодержавної урядової політики та буржуазних націоналістів, а також сприяння інтернаціональному згуртуванню трудящих». Завершальне речення статті закликало до «правдивого відтворення» минулого, що «дасть можливість глибше розкрити успіхи і труднощі боротьби за владу рад на Україні»³⁵. Ю.Ю.Кондуфор і Ю.М.Гамрецький на той час були чільними істориками революційної тематики. Доволі високу активність у той час у роботі над революційними сюжетами демонстрували А.П.Гриценко, А.В.Лихолат, І.К.Рибалка, ціла когорта істориків партії. Ці фахівці, життя та наукова діяльність яких пройшли в радянській системі, можливо й усвідомлювали її вади, але ментально не могли вирватися з її лабетів. Їм здавалося, що вона може бути дієздатною, треба лише внести (не)великі корективи. Редакційна політика «УІЖ» теж дотримувалася цієї лінії. Не випадково 1989–1990 рр. журнал опублікував у рубриці «Історія в особах» позитивні матеріали про відомих діячів революції: Є.Б.Бош, Я.Б.Гамарника,

³³ Гриценко А. Корінні проблеми історії Великого Жовтня і боротьби проти інтервентів та внутрішньої контрреволюції на Україні в роки громадянської війни (1917–1920 рр.) // Там само. – №7. – С.74.

³⁴ Кондуфор Ю. Великий Жовтень і доля інтелігенції // Там само. – №12. – С.9.

³⁵ Гамрецький. Ю. До вивчення національно-визвольного руху на Україні в 1917 р. // Там само. – 1990. – №12. – С.72.

В.П.Затонського, Ю.Л.П'ятакова, Х.Г.Раковського, Й.Е.Якіра. У цей же час з'явилися публікації І.С.Хмілья про В.К.Винниченка й С.В.Петлюру, написані у стилі згаданого вище «Універсалу зради»³⁶. На цьому тлі проривною виглядала розвідка В.М.Волковинського про Н.І.Махна. Її друкували впродовж двох років під характерною назвою³⁷. Студія внесла чимало цікавого в портрет відомого народного ватажка.

Із кінця 1970 – на початку 1980-х з'явилося нове покоління фахівців, долучених до теми революції. Це були молоді дослідники, не переобтяжені досвідом минулого, які лише розпочинали свій шлях у науці. Зміни давали їм добрий шанс сказати своє слово в історіографії. Б.І.Андрусин, О.Д.Бойко, А.О.Буравченко, Г.В.Бондаренко, В.Ф.Верстюк, О.І.Ганжа, В.М.Даниленко, О.О.Нестуля, О.П.Реєнт, В.М.Устименко, Д.Б.Яневський – ці прізвища почали звучати в молодіжній науковій аудиторії. Щоправда на сторінки «Українського історичного журналу» на рубежі 1980–1990-х рр. вони потрапляли спорадично, але багато хто з них узяв участь у підготовці численних випусків започаткованих в академічному Інституті історії «Історичних зошитів». Ці брошури користувалися великою популярністю й були певним чином конкурентом журналу.

«Перебудова» у ході свого розвитку породила глибоку кризу у суспільних науках, показала, наскільки радянський історичний дискурс був відірваним від реального життя. Пошуки виходу з кризи мали специфічний характер заповнювання «білих плям». 1989–1990 рр. запам'яталися широкою, крок за кроком, демократизацією життя й науки. Упала «залізна завіса», компартія втратила монополію на владу, зникла державна цензура, а з нею й ідеологічні табу, багато інших факторів на очах міняли суспільну свідомість – усе це підштовхувало істориків переосмислювати здобуте та шукати нові теми, способи їх вивчення. Однак самоцензура, старий вишкіл, набутий спосіб думання, традиційні джерела були серйозними бар'єрами, які гальмували пошуки нового дискурсу революції. С.В.Кульчицький, роздумуючи над феноменом перехідного часу та ситуацією для багатьох істориків, відверто писав: «Втрата колишніх орієнтирів і нездатність багатьох круто змінити позитивні оцінки на негативні і навпаки [...] – ось фактори їх розгубленості»³⁸.

Наскільки це був складний, суперечливий і болючий процес для істориків, можна пересвідчитись із чергової статті Ю.М.Гамрецького «Універсали – визначальні віхи історії Центральної Ради (1917–1918 рр.)». Назва статті звучала по-новому, без жодних натяків на «зраду». На початку автор називав УЦР ліберально-демократичним органом парламентського типу. Визнавав, що вона «очолила рух за національне відродження України і заклала основи національної державності»³⁹. Але далі у хід пішла ленінська методологія:

³⁶ Див.: Хміль І.С. Політична діяльність В.К.Винниченка // Український історичний журнал. – 1989. – №7. – С.82–91; Його ж. Петлюра і петлюрівщина // Там само. – 1990. – №3. – С.107–119.

³⁷ Волковинський В.М. Нестор Махно: звивисті стежки політичного авантюриста // Там само. – 1989. – №7, 9–12; 1990. – №2, 4–9, 12.

³⁸ Кульчицький С.В. Історія і час: Роздуми історика // Там само. – 1992. – №4. – С.3.

³⁹ Гамрецький Ю.М. Універсали – визначальні віхи історії Центральної Ради (1917–1918 рр.) // Там само. – 1991. – №8. – С.24.

сьогодні – одне, а завтра – уже інше, залежно від ситуації. У підсумку автор уважав, що «проголошення України самостійною не зумовлювалося внутрішніми потребами чи бажаннями побудувати національну державу власними силами»⁴⁰, а соціальна політика «не відповідала інтересам трудящих» і невдовзі призвела до «повного розриву з власним народом», що, зрештою, зумовило «крах» Центральної Ради й нібито «закономірний перехід» у «табір ворогів революції». Не мав особливих сентиментів до УЦР у той час і В.Ф.Солдатенко, котрий кваліфікував її як один із «наймогутніших центрів контрреволюції», до якої «стали звертати свої погляди і імперіалісти країн Антанти»⁴¹.

З особливою силою наявність цих свідомісних бар'єрів продемонструвала республіканська «Програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР»⁴². Вона, хоча й вийшла зі стін ЦК КПУ, була створена на основі пропозицій, які надійшли «знизу». Головну частину програми складав перелік випуску видань на майбутнє десятиріччя. У революційній тематиці домінувала, як і раніше, історико-партійна література, що її просував насамперед Інститут історії партії. Зокрема це «Нариси історії Комуністичної партії України», «Нариси історії КПЗУ», «В.І.Ленін і Компартия України в період громадянської війни (1918–1920)», «Більшовицькі організації України: організаційно-партійна діяльність (лютий 1917 – липень 1918 р.)», «Протоколи з'їздів і конференцій Компартії України». Інститут історії АН УРСР своєю чергою пропонував: «З'їзди рад України (1917–1937)», збірники документів про 12-ту, 13-ту, 14-ту радянські армії у «громадянській війні на Україні», «Трагедія і подвиг трудового народу: громадянська війна та іноземна інтервенція 1918–1920 рр. на Україні», популярний нарис «Історія Української РСР» та декілька інших видань, серед яких значилося й таке: «Ради, Центральна Рада і Директорія в революції і громадянській війні». Утім практично нічого з пропонованого не було реалізовано, адже життя пішло іншим шляхом.

Проголошення незалежності України, декларування її демократичною державою, яка спирається на традиції Української Народної Республіки, одночасне прагнення відсепаруватися від тоталітарного минулого мали стати об'єктом не лише політичних вимірів, але й предметом безпосередньої діяльності інтелектуалів країни. У розбудженому та розкутому суспільстві відчувався справжній голод на історичні праці, особливої актуальності набула альтернатива радянській історії ХХ ст., у тому числі події 1917–1921 рр. Стало цілком зрозуміло, що стара парадигма вивчення революції абсолютно непридатна й лише повне та остаточне її відкинення може створити сприятливі умови для нових пошуків.

Демонтаж парадигми «Жовтневої революції на Україні» гальмувався нерозробленістю національної концепції революції, її структури, тематики окремих хронологічних блоків; історикам бракувало знання фактичного матеріалу,

⁴⁰ Там само. – №9. – С.29.

⁴¹ Солдатенко В.Ф. До питання про початок громадянської війни на Україні // Там само. – №7. – С.22.

⁴² Там само. – 1990. – №11–12.

понятійного апарату та методології. Редколегія «Українського історичного журналу» перебувала у складній ситуації: часопис треба було видавати, а нових матеріалів не вистачало. Їх намагалися замінити публікацією документів, документальними розповідями, друком спогадів. Так, поряд зі статтею Ю.М.Гамрецького про універсали Центральної Ради вміщувалися повні тексти цих документів, а згодом спогади Д.І.Дорошенка про буремні революційні роки⁴³.

У 1992 р. у журналі з'явилися дві публікації С.В.Кульчицького з революційної тематики⁴⁴. Автор був мало залучений у революційні сюжети раніше, тож йому вдалося підготувати, спираючись на літературу з колишніх спецфондів, розлогий, насичений фактами та позбавлений комуністичної риторики нарис про перші два роки Української революції. Хоча публікації було написано у стислі строки й сьогодні вони виглядають небездоганно, але саме їх я поставив би серед перших, що формували новий дослідницький дискурс революції. Центральна Рада з-під пера С.В.Кульчицького виглядала як очільник національного руху, борець за державні права народу, творець УНР.

Наступного року побачила світ стаття відомого дослідника революційних процесів на західноукраїнських землях О.Ю.Карпенка. Публікація мала довгу драматичну передісторію. Ще в 1950-х рр. автор намагався подати листопадові події 1918 р. у Львові як «народну революцію», за що був битий⁴⁵. І лише через 35 років зміг довести своє. Проблема українізації окремих частин і з'єднань російської армії та роль у ній Центральної Ради стала предметом вивчення В.Ф.Солдатенка. У порівнянні зі згаданою вище статтею 1991 р. оцінки УЦР суттєво змінилися, стали об'єктивнішими, а текст наповнився фактичним матеріалом. Автор присвятив військовій темі декілька статей⁴⁶. Згодом вона стала одним із самостійних напрямів сучасної історіографії. Саме багатомільйонна армія відіграла роль привідного механізму для розгортання революції. Рух за українізацію частин російської армії був опорою й одночасно предметом спеціальної діяльності Центральної Ради. Важливу для вивчення революції тему стосунків пролетаріату та УЦР порушив О.П.Реєнт. У радянській історіографії робітничий клас подавався як активний антипод «буржуазного націоналізму» й Центральної Ради. Натомість О.П.Реєнт стверджував, що факти свідчили про протилежне, наводячи дані виборів до Установчих зборів. За блок українських партій, які входили до УЦР, було подано голосів у 5 разів більше, ніж за більшовиків⁴⁷.

⁴³ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле // Український історичний журнал. – 1992. – №6–9, 12; 1993. – №1–8.

⁴⁴ *Кульчицький С.В.* Центральна Рада: Утворення УНР // Там само. – 1992. – №5–6; *Його ж.* Українська Держава часів гетьманщини // Там само. – №7.

⁴⁵ Докл. див.: *Рубльов О.С.* «Український історичний журнал»: історія офіційна й залаштункова (1957–1988 рр.) // Там само. – 2007. – №6. – С.19–22.

⁴⁶ *Солдатенко В.Ф.* Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) // Там само. – 1992. – №5. – С.38–51; *Його ж.* Центральна Рада та українізація армії // Там само. – №6. – С.38–51; *Його ж.* Запровадження автономії України і збройні сили республіки // Там само. – №7/8. – С.24–38; *Його ж.* Збройні сили в Україні (грудень 1917 – квітень 1918 р.) // Там само. – №12. – С.42–58.

⁴⁷ *Реєнт О.П.* Ставлення пролетаріату України до Центральної Ради // Там само. – 1994. – №4. – С.16.

Перша половина 1990-х рр. стала часом активного знайомства українських істориків із діаспорою та західною літературою, пошуку архівних матеріалів, формулювання концептуальних положень, оцінок історичних подій та осіб⁴⁸. Поступово тексти звільнялися від історико-партійної догматики, наповнювалися сюжетами національної історії революції: створення Центральної Ради, проведення Всеукраїнського національного конгресу, поїздка української делегації до Петрограда, проголошення універсалів. Величезне значення мало налагодження прямих контактів із зарубіжними дослідниками⁴⁹, проведення спільних наукових конференцій, конгресів українців, перший з яких відбувся у серпні 1990 р. Усе це сприяло утвердженню концепції Української революції⁵⁰, котра спиралася на самоназву, застосовувану її безпосередніми учасниками М.С.Грушевським, В.К.Винниченком, П.О.Христюком. Важливу роль відіграла кількарічна робота співробітників академічного Інституту історії над збірником документів «Українська Центральна Рада», підготовка двотомника «Історія України: нове бачення».

У другій половині 1990-х рр. ця концепція активно обговорювалася, дискутувалася, ускладнювалася, обростаючи новими темами, сюжетами й фактами. Зокрема 1996 р., який знаменував 130-ту річницю від народження М.С.Грушевського, став часом активного вмонтування цього діяча в історію революції⁵¹. А ось наступного року вперше врочисто відзначалася її 80-та річниця. У привітальному слові до учасників наукової конференції «Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради)» Президент України Л.Д.Кучма відзначив, що «найважливішим етапом національної революції, на чолі якої стояла Центральна Рада, було утворення демократичної Української Народної Республіки»⁵². Журнал друкував окремі конференційні матеріали, а п'яте число відкривала рубрика «80-річчя Української революції», де було опубліковано статті В.Ф.Солдатенка, В.М.Бойка та В.Ф.Верстюка. У тому ж числі містилася цікава розвідка О.Б.Кудлай про дискусії навколо «Тимчасової інструкції Генеральному секретаріату» на VI сесії УЦР та впорядковане Н.І.Миронець листування Є.Х.Чикаленка з В.К.Винниченком та П.Я.Стебницьким. Згадану рубрику журнал вів аж до 2000 р. і за цей час опублікував 33 статті, повідомлення та підбірки документів⁵³.

⁴⁸ Згадаю тут науково-теоретичні читання «Центральна Рада на тлі Української революції», що відбулися в академічному Інституті історії України в березні 1995 р. Їх учасники обговорили велику кількість проблем, самим часом поставлених на порядок денний, особливо національні аспекти революції. «Український історичний журнал» подав докладну інформацію про цей захід (див.: Там само. – 1995. – №5. – С.143–146).

⁴⁹ «Український історичний журнал» неабияк сприяв цьому. У №4 за 1994 р. було вміщено статтю американського історика М. фон Гагена «Проблеми сталінізму і переосмислення радянського минулого» (с.88–100), яку активно обговорювали у професійному середовищі.

⁵⁰ *Верстюк В.Ф.* Українська революція: доба Центральної Ради // *Український історичний журнал*. – 1995. – №2, 5–6.

⁵¹ Див.: *Солдатенко В.Ф.* Внесок М.С.Грушевського в концепцію Української революції // Там само. – 1996. – №5; *Копиленко М.Л., Копиленко О.Л.* М.С.Грушевський і деякі проблеми розбудови Української держави // Там само; *Верстюк В.Ф.* М.С.Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради // Там само.

⁵² Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Мат. наук. конф. 20 березня 1997 р.: У 2 ч. – Ч.1. – К., 1997. – С.6.

⁵³ *Бойко О.Д.* Проблеми історії Української революції (1917–1921 рр.) в «Українському історичному журналі» // *Український історичний журнал*. – 2007. – №6. – С.89.

Таким чином, можна стверджувати, що впродовж 1990-х рр. бачення революції докорінно змінилося⁵⁴. Українські історики провели величезну інтелектуальну роботу з відновлення національної картини революції, її сегментування, періодизації, наповнення фактичним матеріалом, зняли з неї нашарування комуністичної ортодоксії, міфів «Великої Жовтневої соціалістичної революції». Із кожним роком ця картина розширювалася завдяки новим працям та появі нового покоління дослідників, котрі не були уражені хворобами радянської історіографії, не були «бійцями ідеологічного фронту». Поряд з історією Центральної Ради на сторінках «Українського історичного журналу» з'явилися розвідки про гетьманську державу⁵⁵, УНР періоду Директорії⁵⁶, Західноукраїнську Народну Республіку⁵⁷ тощо. Українська національна тематика не заперечувала ролі інших національностей і національних меншин у революції⁵⁸. В її концепцію було вмонтовано й період боротьби з окупацією наших земель червоною та білою Росією⁵⁹. Поряд із державотворчими, політичними сюжетами активно розроблялися соціальні⁶⁰, військові⁶¹, культурні⁶², церковні. Дослідники намагалися наповнити історію революції якомога більшою кількістю персоналій⁶³. Варто звернути увагу на те, як історія революції

⁵⁴ Див.: *Солдатенко В.Ф.* Стан історіографічної розробки та актуальні проблеми дослідження Української революції // Український історичний журнал. – 1999. – №1. – С.68–85; №2. – С.27–47.

⁵⁵ *Пиріг Р.Я.* Проблема виборів до Союму у внутрішній політиці гетьманату // Там само. – 2012. – №3. – С.28–35; *Його ж.* Гетьманат Павла Скоропадського з погляду німецько-австрійських союзників // Там само. – 2008. – №4. – С.38–47; *Його ж.* Діяльність І.Кістяківського в уряді України Держави // Там само. – 2015. – №4. – С.59–84; *Терещенко Ю.І.* Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції // Там само. – 2008. – №4. – С.19–37; *Гай-Нижник П.П.* Теоретичні засади фінансової системи Української Держави у 1918 р. // Там само. – 1998. – №4. – С.3–17.

⁵⁶ *Бойко О.Д.* Зміна урядів та урядової політики Директорії УНР у 1919 р. // Там само. – 2009. – №6. – С.35–47; *Лозовий В.С.* Аграрна політика Директорії УНР // Там само. – 1997. – №2. – С.68–76; *Його ж.* Пошук Директорією ідейно-політичних засад відновлення діяльності УНР // Там само. – 2000. – №5. – С.32–38.

⁵⁷ *Ресніт О.П.* Проголошення ЗУНР: проблема легітимації // Там само. – 2009. – №1. – С.4–11; *Пархоменко В.А.* Листопадове повстання 1918 р. у Галичині в мемуарній літературі // Там само. – 2013. – №2. – С.95–104.

⁵⁸ *Устименко В.М.* Формування правничої бази для регулювання міжетнічних стосунків у період УЦР // Там само. – 2012. – №1. – С.79–88; *Потопенко М.* Польський демократичний рух у Наддніпрянській Україні (березень 1917 – квітень 1918 рр.) // Там само. – 2010. – №6. – С.90–105.

⁵⁹ *Процик А.* Російський націоналізм і Україна в добу революції й громадянської війни // Там само. – 2002. – №4. – С.122–136; №5. – С.130–139; *Ковальчук М.А.* Повстансько-партизанський рух проти білогвардійців на Київщині (вересень 1919 – січень 1920 рр.) // Там само. – 2009. – №5. – С.106–121; *Литвин М.Р.* Нове про діяльність Галицького організаційного комітету КП(б)У // Там само. – 1999. – №2. – С.126–130.

⁶⁰ *Ковальчук М.А.* Повстансько-партизанський рух проти білогвардійців на Київщині (вересень 1919 – січень 1920 рр.) // Там само. – 2009. – №5. – С.106–121; *Щербатюк В.М.* Селянський повстанський рух на Київщині 1917–1923 рр.: сучасна історіографія проблеми // Там само. – 2010. – №3. – С.186–204.

⁶¹ *Бойко О.Д.* Бій під Крутами: історія вивчення // Там само. – 2008. – №2. – С.43–54; *Ковальчук М.А.* Українські військові частини в Одесі за Центральної Ради: формування, організація, бойовий шлях // Там само. – 2017. – №3. – С.46–58.

⁶² *Янковська О.В.* Культурне життя в Україні у період Національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) // Там само. – 2005. – №2. – С.105–118.

⁶³ *Дунандін О.І.* Громадсько-політична та державна діяльність Д.Дорошенка (До 125-річчя з дня народження) // Там само. – 2007. – №3. – С.36–45; *Осташко Т.С.* В'ячеслав Липинський: постать на тлі доби // Там само. – №2. – С.113–129; *Маркітан Л.П.* Симон Петлюра та його родина в кіно- і фотодокументах // Там само. – 2004. – №4. – С.71–81; *Юренко О.П.* Іван Майстренко: життя, наукова і публіцистична спадщина // Там само. – 1999. – №6. – С.112–116; *Пиріг Р.Я.* «Білий кентавр українського козацтва»: до проблем міфологізації образу П.Скоропадського та ін. // Там само. – 2010. – №6. – С.136–143.

тематично й сюжетно розширилась у порівнянні з радянською версією, наповнилася фактичним матеріалом, позбулася кліше та догм.

Особливістю сучасної історіографії революції є її альтернативність, коли автори по-різному бачать і трактують окремі явища та факти. Як на приклад, пошлюся на статті про переворот 29 квітня 1918 р., який у журналі подавався в авторській візії В.С.Горака, В.Ф.Солдатенка, П.П.Гая-Нижника⁶⁴. Дещо відмінно оцінювали процес створення Центральної Ради Ф.Г.Турченко й В.Ф.Верстюк. Їхні статті часопис подав в одному номері⁶⁵. Звичайно, треба згадати про особливий погляд на тему С.В.Кульчицького⁶⁶, котрий спростовує твердження радянської історіографії про дві (Лютневу та Жовтневу) революції 1917 р., розглядає їх як єдину Російську, при цьому наголошує, що вона відрізняється від комуністичної, яка відбулася 1918 р. Якщо більшість сучасних українських істориків відділяють Українську революцію від Російської, то С.В.Кульчицький переконує в необхідності «поставитися до подій 1917 р. у центральних регіонах і на окраїнах Росії як до єдиного революційного процесу»⁶⁷. Одночасно він не заперечує факт національної революції та вважає, що такий підхід дозволить глибше проаналізувати перебіг останньої. Хоча з цим твердженням важко погодитися, але це – ще одне підтвердження альтернативності у сучасній українській історіографії.

Якщо користуватися формальними кількісними показниками, то сьогодні на сторінках «Українського історичного журналу» домінують фахівці старшого покоління, котрі неодноразово згадувалися у цій статті. Це закономірно, адже в них за спиною – великий досвід, накопичені знання, тісний багаторічний зв'язок із редакцією. Проте час іде вперед, наука розвивається й поряд із досвідченими виростають молоді амбітні наукові кадри, які пропонують часопису нові погляди на революцію, фокусують свою увагу на недостатньо розроблених проблемах. А їх не так мало. Скажімо, чим не перспективний напрям дослідження революційної масової свідомості, адже революція відбувалася насамперед у головах, а вже після цього вихлюпувалася на вулиці та майдани. Якою правосвідомістю керувалися люди, громлячи чуже майно й відбираючи приватну власність⁶⁸? Ще одна надзвичайно перспективна та необхідна тема – це вмонтування революційних подій в Україні у ширший контекст, передусім Першої світової війни й Центрально-Східної Європи. Це можна робити в різний спосіб: традиційно через дослідження міжнародних, зокрема

⁶⁴ Горак В.С. Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. в інтерпретації П.Скоропадського // Там само. – 2008. – №1. – С.59–74; Гай-Нижник П.П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П.Скоропадським // Там само. – 2011. – №4. – С.132–164; Солдатенко В.Ф. Прихід П.Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму (До 90-річчя гетьманату П.Скоропадського) // Там само. – 2008. – №4. – С.5–19.

⁶⁵ Турченко Ф.Г. Утворення Української Центральної Ради: джерела та їх інтерпретації // Там само. – 2007. – №2. – С.63–77; Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада: період становлення // Там само. – С.23–46.

⁶⁶ Кульчицький С.В. Російська (русская) революція 1917 р.: реальність і міф // Там само. – 2007. – №2. – С.4–23.

⁶⁷ Там само. – С.5.

⁶⁸ Див.: Лозовий В.С. Селянська правосвідомість у добу Української революції (1917–1921 рр.) // Там само. – 2005. – №6. – С.88–94; Скальський В.В. Образ Центральної Ради у свідомості селян на початковому етапі Української революції // Там само. – 2008. – №1. – С.46–59.

дипломатичних стосунків українських урядів⁶⁹, або через компаративний аналіз ситуації в окремих країнах, а також через дослідження ідейно-теоретичної спадщини лідерів Української революції⁷⁰.

Завершуючи цей стислий огляд, розумієш, що поза увагою залишилося чимало добротних матеріалів, які не вдалося згадати – хотілося б попросити в їх авторів вибачення за це та заохотити всіх, хто вивчає революційні процеси, і далі писати для «Українського історичного журналу». А самому часописові – побажати довгих років існування! Звичайно, треба було згадати не лише статті та повідомлення, але й документальні публікації, велику кількість рецензій, які пропагували та критично розглядали монографічну літературу. А скільки призабутої інформації можна знайти в рубриці «Хроніка»! Одним словом, «УІЖ» за невідмінної як для будь-якого друкованого видання наявності слабких місць – це знаменне явище в нашому науковому, культурному житті, якісне дзеркало стану сучасної української історіографії.

У радянський період події революції були чимось більшим, ніж історія, у них вкладався певний сакральний зміст початку «нової ери» в історії людства. Така мегаподія мала завжди залишатися непорочною «річчю у собі», добре прикритою густим шаром ідеології. Як бачимо, це не допомогло. Світ, збудований на фундаменті ілюзій, надзвичайно вразливий. Сьогодні «соціалістична революція» втратила своє священне значення, міф про неї розвінчано і, сподіваюсь, назавжди знищено. Натомість сучасні історики створили принципово іншу картину революції, значно меншого національного масштабу, але конструктивну за своєю суттю, спрямовану на побудову власної держави, вільної й демократичної, картину, наближену до сучасних проблем українського суспільства, його світосприйняття, ментальних особливостей, історичної пам'яті.

⁶⁹ Дауків І.Б. Дипломатія ЗУНР на Паризькій мирній конференції 1919 р. // Український історичний журнал. – 2008. – №5. – С.127–131; Матяш І.Б., Мушка Ю.Ю. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині (1919–1924 рр.) // Там само. – 2006. – №1. – С.112–130.

⁷⁰ Корольов Г.О. Ідея федералізму як парадигма історичної перспективи доби Української революції 1917–1921 рр. // Там само. – 2010. – №5. – С.103–117; Його ж. Ідея чорноморської федерації у поглядах М.Грушевського // Там само. – 2011. – №6. – С.68–79; Його ж. Консервативна утопія В.Кучабського: «геополітичний трикутник», революція і Східна Європа // Там само. – 2012. – №3. – С.36–48.

In current article author made an attempt to trace how during a long-time history of the journal on its pages had changed the vision of the events of the revolution of 1917–1921. During the Soviet period it was presented as “The Great October Socialist Revolution in Ukraine” and covered schematically mainly through the prism of the activities of the Bolshevik Party. With the end of the totalitarian regime, this paradigm was rejected, but a detailed picture of the national revolution was reproduced.

Keywords: “Ukrainian Historical Journal”, revolution, historiography, Perestroika, independence.

